

CZASOWNIKI MODALNE JAKO WYKŁADNIKI RÓŻNYCH POSTAW NADAWCY

1. Postawa nadawcy względem rzeczywistości predykatu bywa nazywana postawą modalną. Występuje ona jako niezbędny składnik każdego zdania: w każdym zdaniu mówiący ustala stosunek między komunikatem (relacją podmiot — predykat) a rzeczywistością. Można zapisać to formułą¹: M : (SP : : R). Stosunki między SP i R komunikowane przez nadawcę (M) mogą być rozmaite. Mówiący może oznajmiać, że SP jest *realne* (jego zdaniem, natomiast to, jak jest naprawdę w rzeczywistości, nie należy do językoznawstwa), np. *Janek śpi, Janek nie śpi*. Mówiący może dalej oznajmiać, że nie ma pewności, przypuszcza, że SP zachodzi, np. *Janek może śpi*; wreszcie może on oznajmiać a apel (wołę), żeby SP było realne, np. *Janku, śpij*, lub apel o wiedzę, czy SP jest realne, np. *Czy Janek śpi?* Tak więc nadawca może ujmować SP jako realne, hipotetyczne, pożądane, bądź też nadawca może pytać o SP (pożądać wiedzy o SP).

2. Wymienione postawy nadawcy mogą być wyrażane *explicite* lub *implicite*. *Explicite* wyrażane są przez różne czasowniki psychologiczne w 1. os. l. p., tzn. w formie, która odnosi predykat do nadawcy, np. *Sądzę, że, Janek śpi, Przypuszczam, że Janek śpi, Chcę (żądam), żeby Janek spał, Pytam, czy Janek śpi*. W tym wypadku ustosunkowanie mówiącego samo jest przedmiotem predykcji, należy do SP zdania nadrzędnego. W zdaniu: *Przypuszczam, że Janek śpi* mówiący oznajmia, że realne jest jego przypuszczenie, że Janek śpi.

Postawy mówiącego wyrażane *explicite* przez czasowniki psychologiczne są bardzo zróżnicowane: *przypuszczam, wątpię, obawiam się, spodziewam się, dziwię się* itp.

Postawy nadawcy względem rzeczywistości SP mogą być, i najczęściej bywają, wyrażane nie *explicite* za pomocą predykatu odniesionego do mówiącego, ale *implicite*, za pomocą formy *verbum finitum* (*Janek śpi, Janku śpij*) lub jakichś innych wykładników leksykalnych, które jednak nie są predykatami względem nadawcy: *Janek chyba śpi, Janek ma spać*. Wykładnikami *implicytnymi* są przede wszystkim tryby czasownikowe, intonacje (*Janek śpi?*) a także wyrazy (przysłówki, partykuły) modalne oraz czasowniki modalne: *mieć, musieć, móc, powinien*.

W tradycji lingwistycznej czasownikami modalnymi nazywa się zarówno *eksplidytnie* wykładniki modalności (a więc czasowniki typu *chcieć, przypuszczać, sądzić*², jak i czasowniki wyrażające modalność *implicytnie*. Istnieje jednak

¹ Taką formułę zaproponowała w swojej wypowiedzi na konferencji w Brnie Jadwiga Puzynina.

² Ch. Bally, *Syntaxe de la modalité explicite*, Cahiers Ferdinand de Saussure, II, 1942.

między nimi głęboka różnica, z której warto zdać sobie sprawę. Porównajmy takie dwa zdania:

Janek chce spać

Janek ma spać

W zdaniu pierwszym forma *chce* jest rzeczywistą częścią predykatu *chce spać*, złożonego z dwóch czasowników (V_1V_2), odnosi się do podmiotu, informuje o woli podmiotu względem czynności wyrażonej przez V_2 . Natomiast forma *ma* w zdaniu drugim nie jest w ogóle predykatem względem podmiotu, ale informuje o nadawcy (jest on jakby głębokim podmiotem), przekazuje jego ustosunkowanie wolitywne względem relacji między podmiotem i czynnością wyrażoną przez V_2 . Czasowniki, których funkcją jest informowanie o nadawcy, a nie o podmiocie, do którego formalnie się odnoszą, można nazwać czasownikami modalnymi właściwymi. W dalszym ciągu ograniczymy się tylko do tych czasowników.

3. Czasowniki modalne właściwe mają oprócz znaczeń modalnych także funkcje niemodalne, które można nazwać obiektywnymi, np. *mieć* ma znaczenie posiadania, a także jako słowo posiłkowe bywa wykładnikiem perfektywności (*Mam napisany referat*). Czasowniki *musieć*, *móc* mogą oznaczać obiektywną konieczność lub możliwość, tzn. informują o istnieniu lub nieistnieniu warunku implikującego komunikowany przez drugi czasownik stanu rzeczy (lub jego zaprzeczenia), np. *Jan musiał pojechać do Warszawy* (bo miał ważne sprawy do załatwienia) = istnieje warunek implikujący wyjazd Jana. Zdanie *Jan mógł pojechać do Warszawy* (bo już jest zdrowy) informuje, że nie istnieje warunek implikujący niepojechanie Jana do Warszawy, a więc brak jest przeszkód uniemożliwiających wyjazd Jana. W obu tych wypadkach zawarta jest konstatacja pewnego obiektywnego stanu rzeczy, który dotyczy podmiotu, bez angażowania się nadawcy. W pewnych wypadkach czasownik *móc* oznacza po prostu pewną potencję podmiotu, np. *Maszyna może wyprodukować określoną ilość towaru w określonym czasie*.

Oprócz znaczeń obiektywnych czasowniki te komunikują znaczenia modalne, a więc informują o woli lub intelektualnej postawie nadawcy. Najczęściej konstrukcje z tymi czasownikami są wieloznaczne i dopiero kontekst lub sytuacja usuwa tę wieloznaczność. I tak np. zdanie:

Janek musi chodzić do szkoły

ma trzy interpretacje: 1) obiektywną: „istnieje warunek implikujący chodzenie Janka do szkoły“, 2) „mówiący ocenia negatywnie sytuację, w której Janek nie chodziłby do szkoły“, 3) „mówiący wyraża swą wolę, żeby Janek chodził do szkoły“. Podobnie rzecz się ma ze zdaniem:

Na Marsie mogą istnieć istoty żywe

1) „mówiący konstatuje brak przeszkód wobec faktu istnienia na Marsie istot żywych“, i 2) „mówiący wypowiada hipotezę: być może istnieją“.

Znaczenia modalne komunikowane przez omawiane czasowniki należą do dwóch typów: 1) są to różne postawy wolitywne i oceniające, oraz 2) informacje o różnych stopniach pewności mówiącego co do rzeczywistości komunikowanej akcji.

4. Informacja o postawach wolitywnych nadawcy zbliża zdania z czasow-

nikami modalnymi do zdań imperatywnych, jednakże konstrukcje modalne dają możliwość różnych takich odcieni postaw nadawcy, jakich zdania imperatywne nie mogą wyrazić. Najważniejsze postawy woliwne i oceniające nadawcy, komunikowane przez czasowniki modalne, to:

a) **Przyzwolenie** — mówiący wyraża zgodę na stan rzeczy komunikowany przez predykat. Wykładnikiem tego znaczenia jest czasownik *móc*, np. *Możesz przyjść do mnie dziś wieczorem, Stół może stanąć w przedpokoju*. To znaczenie czasownika *móc* jest wyraźnie konsekwencją znaczenia obiektywnego: stwierdzenie braku przeszkód pociąga za sobą zgodę na realizację stanu rzeczy.

b) **Zalecenie** wyrażane jest najczęściej czasownikami *mieć* lub *musieć*: *Masz pójść do sklepu po chleb, Musisz załatwić tę sprawę, Janek musi opowiedzieć nam o swej podróży*. Niektóre z tych konstrukcji mają charakter bardziej imperatywny, inne bardziej dezyderatywny.

c) **Wartościowanie (ocena)**: mówiący stwierdza, że podmiot ma obowiązek wykonać czynność oznaczoną drugim czasownikiem i jednocześnie aprobejuje ten obowiązek: *Janek powinien pójść do sklepu po chleb*. To znaczenie mogą wyrażać też czasowniki *mieć* i *musieć*, a także formy nieosobowe *trzeba*, *należy*.

5. Drugi typ znaczeń komunikowanych przez czasowniki modalne to informacje o różnych stopniach pewności mówiącego co do rzeczywistości predykatu.

a) Mówiący może informować o zamierzeniu akcji, przy czym nie jest sprecyzowane, kto jest autorem zamiaru: *Zebranie ma odbyć się we wtorek, Koledzy mają przyjść wieczorem*³.

b) Mówiący może przypuszczać z dużym stopniem pewności, że SP jest realne (hipoteza silna): *Indeksy musiały zostać w dziekanacie, List musiał nie dojść, Muszę być chora* (skoro mam dreszcze). W zdaniach tych zawarta jest informacja, że istnieją podstawy do przypuszczenia, że SP jest realne.

c) Mówiący może mieć słabszą pewność co do prawdziwości SP (słaba hipoteza): *Indeksy mogły zostać w dziekanacie, Na Marsie mogą istnieć istoty żywe*. Zdania te informują, że brak podstaw do przypuszczenia, że nie SP, a więc można przypuścić, że SP. Nieco większą pewność wyrażają zdania: *On może za chwilę nadejść*, a także *On powinien za chwilę nadejść*.

d) Mówiący może relacjonować cudzą informację: *Jan miał wyrazić się źle o Piotrze, Pożar miał powstać z podpalenia*.

e) **Przypuszczenie** mówiącego oparte na pewnych objawach komunikują także czasowniki *wydawać się*, *zdawać się*: *Gorączka zdaje się wzrastać* „mówiący przypuszcza na podstawie objawów, że gorączka wzrasta“.

6. Omawiane znaczenia pojawiają się w pewnych kontekstach i sytuacjach, a wykładnikiem ich najczęściej jest intonacja. Zdanie: *Janek może iść do kina* informuje o braku przeszkód w pójściu do kina lub, ze specjalną intonacją, o zgodzie mówiącego. Podobnie zdanie *Jan miał się wypowiedzieć o tym krytycznie* może znaczyć „podobno wypowiedział się“ lub „wypowiedź Jana była zamierzona, projektowana“.

Pojawienie się znaczeń modalnych jest zależne od kategorii gramatycznych czasu, osoby a także transformacji pytajnej i negacji.

³ Szerzej o tej funkcji czasownika *mieć* mowa jest w artykule Z. Topolińskiej: *Miejsce konstrukcji z czasownikiem mieć w polskim systemie werbalnym*, *Slavia Orientalis*, 1968.

a) Czas przyszły usuwa wszelkie znaczenia modalne. Przy czasowniku *mieć* jest on w ogóle niemożliwy, przy czasownikach *móc* i *musieć* zmienia znaczenie przyzwolenia i zalecenia na obiektywną możliwość i konieczność: *Możesz przyjść do mnie, Musisz załatwić tę sprawę* → *Będziesz mógł przyjść* „brak przeszkód“, *Będziesz musiał załatwić* „będzie istniał warunek implikujący załatwienie“. Jeszcze wyraźniejsze jest to w odniesieniu do wyrażań informujących o pewności mówiącego: *Oni mogli (mogą) mu to powiedzieć* „być może powiedzieli, powiedzą“, natomiast zdanie: *Oni będą mogli mu to powiedzieć* ma znaczenie wyłącznie obiektywne.

Znaczenia wolitywne (przyzwolenie, zalecenie) występują zasadniczo w czasie teraźniejszym: *Janek musi iść po chleb, Możesz pójść do kina*. Czas przeszły wprowadza znaczenia obiektywne lub wartościujące. Informacja o stopniu pewności nadawcy co do rzeczywistości SP występuje najczęściej w czasie przeszłym: *List musiał nie dojść*.

b) Kategoria osoby warunkuje przede wszystkim znaczenia wolitywne: przyzwolenie i zalecenie nie występują zasadniczo w 1. osobie: *Mogę to załatwić* — to stwierdzenie braku przeszkód. Natomiast znaczenie hipotetyczności może wystąpić w osobie pierwszej: *Mogę być w tym czasie zajęta, Muszę być chora* (bo mam dreszcze). Znaczenie przekazywania cudzej relacji w 1. osobie zasadniczo nie występuje, co jest zrozumiałe, gdyż mówiący na ogół ma pewność co do rzeczywistości akcji przez siebie wykonywanej (wykonanej). Wyjątkowo zupełnie znaczenie to może wystąpić w formie 1. osoby: *Miałam (podobno) odmówić wzięcia udziału w tej imprezie*⁴.

Znaczenia wolitywne najczęściej występują w osobie drugiej, ale możliwe i w trzeciej: *Janku, możesz iść do kina, Janek może iść do kina*. Informacje o pewności mówiącego występują najczęściej w osobie trzeciej, rzadziej w innych osobach: *Musisz bardzo cierpieć* „chyba bardzo cierpisz“, *Muszę być chora* „chyba jestem chora“.

c) Negacja usuwa znaczenie hipotezy: *Oni mogli mu powiedzieć* → *Oni nie mogli mu powiedzieć*. Przy przekazywaniu cudzej informacji negacja jest w ogóle niemożliwa: *Jan miał wyjechać z Warszawy* „podobno“ → *Jan nie miał (wcale) wyjechać z Warszawy*. Drugie zdanie może być interpretowane jedynie w znaczeniu: „nie było zamierzone“.

d) Pytanie usuwa znaczenie silnej hipotezy. Przy zamianie zdania *Janek musiał zostać w szkole* (bo dotąd go nie ma) na zdanie pytające: *Czy Janek musiał zostać w szkole?* powstaje znaczenie obiektywne: „czy istniał warunek implikujący pozostanie Janka w szkole“.

Wskazane zależności nie wyczerpują wszystkich warunków pojawienia się znaczeń omawianych czasowników.

⁴ Zdanie *Mam wziąć udział w tej imprezie* informuje o niekreślonym zamierzeniu.